

В. ВОРОНА,

**член-кореспондент НАН України,
директор Інституту соціології НАН України**

Десять років тому, з набуттям незалежності, в Україні розпочався ренесанс суспільних наук. Ми почули, що і у вищій школі «футбольно-гуманітарна» освіта, як тут висловився академік Л. М. Литвиненко, теж користується попитом. Так вже розпорядився ринок. Ренесанс цей розпочався не тому, що нас засипали грошима «нові українці» або бюджет (на жаль, цього не сталося), а передусім тому, що ми були затребувані. Що ж до фінансування, то, до речі, річний дохід одного офіційного українського мільйонера (а таких, за даними податкової інспекції, у нас 1211) за 2000 р. вдвічі перевищує весь річний бюджет Інституту соціології, до складу якого входять 30 докторів, 40 кандидатів наук і ще 30 аспірантів і докторантів. Тому, я думаю, ми можемо подарувати студії «1+1» безоплатно ідею: один плюс один академічний інститут дорівнює одному мільйонеру (офіційному).

Незалежність одразу поставила багато запитань. Що таке суспільство, до того ж громадянське і відкрите? Якою є його «конструкція» і як ним керувати? Якщо ми прямуємо до ринку, то що є головним — вміти торгувати чи все ж таки вміти виробляти? Скільки партій потрібно Україні, якщо вже нині майже половина населення говорить, що вистачить і одної?

На всі ці і багато інших запитань треба було відповідати нам самим. Раніше всі відповіді і рішення давала Москва. Національно-особливе було не більш як формою прояву, а точніше, декоративним оформленням загальних закономірностей. Так було. І це, звичайно, не могло не сприйматися з прикристю, іноді — з соромом, але, треба визнати, тоді було легше, спокійніше, та й грошовитіше.

Комплексність і системність академічного керування наукою, її відносна незалежність від держави дали змогу передбачити і завчасно відкрити в Академії (тоді ще напівлегально) нові напрями соціогуманітарних досліджень. На цій основі вже у 1990—1991 рр. було сформовано інститути: політичних і етнонаціональних досліджень, українознавства, археографії та джерелознавства, соціології, які почали розробку політичних, культурологічних, соціальних, психологічних та інших проблем, пов'язаних з дослідженням «конструкції» найскладнішого організму — людського суспільства.

Звісно, фундаментальна академічна наука — не пожежна команда, але просто необхідно було швидко навчитися «вимірювати» життя. Інституту соціології певною мірою вдалося це зробити. З 1994 р. інститут проводить моніторингове дослідження динаміки соціальної структури суспільства, соціальних процесів і масової свідомості населення, продовжуючи при цьому вдосконалювати «вимірювальний» соціологічний інструмент.

Аналіз і теоретичне осмислення емпіричного матеріалу, зібраного впродовж цих років, дає змогу дещо зрозуміти, щоб спробувати відповісти на найболючіші запитання. Хто ми такі? Що з нами і нашим суспільством відбувається? Куди ми йдемо?

Характерними для суспільства стали нестабільність і невизначеність орієнтацій, роздвоєність свідомості людей: одна частина населення живе минулим, інша — майбутнім

(та й то не нашим, а американським, західним). І мало хто зосереджується на сьогоднішньому дні. Дійсність лякає всіх. Видано дві монографії відомих наших соціологів Є. І. Головахи та Н. В. Паліної — «Социальное безумие» і «Трансформирующееся общество». Вже самі їх назви характеризують як перехідний характер нашого суспільства, так і багато в чому його суть. Закладено основи теорії суспільства, яке трансформується.

Мета і сенс демократичних трансформацій— хороше соціальне самопочуття людини, або простіше — комфортне життя.

Соціологи інституту навчилися вимірювати соціальне самопочуття як населення країни в цілому, так і різних соціальних груп. За цим кількісним показником можна судити і взагалі про рівень демократичності суспільства. До речі, дослідження історії розвитку соціології показують, що у державному управлінні результати соціологічних досліджень найширше використовуються у країнах зі сталою демократією. Звідси напрашується висновок: чим більше у суспільстві соціології (а отже, соціологів), тим більше демократії!

Розроблений в інституті інтегральний індекс соціального самопочуття відображає ступінь задоволення не тільки матеріальних, а й духовних та соціальних потреб громадян.

Нині поняття «суспільство, яке трансформується» і «соціальне самопочуття населення» вже увійшли до політичного лексикону. А інтегральний індекс соціального самопочуття, розроблений нашим інститутом, отримав визнання наших колег у Польщі, Росії, США.

Ключове питання трансформації соціальної структури суспільства, як і майбутнього нашої Академії, — це питання про власність. Внаслідок проведеної в Україні приватизації переважна більшість населення не отримала «фабрик, заводів і пароплавів» і виявилася відлученою від влади. Наприклад, дохід від цінних паперів у січні 2001 р. одержало лише 0,5 % населення, хоча власниками ваучерів стали 46млн. осіб, або 85 % населення. В народі з року в рік зміцнюється переконаність, що «державою керує мафія, злочинний світ» (так вважає 50 % населення) і «чиновники» (ще 35 %).

Суспільство нині розколоте фактично на два класи. Перший — це бідні і дуже бідні (приблизно 80 % населення не мають як засобів виробництва, так і засобів існування), а також наймані працівники (яких потребує ринок праці). Другий клас — олігархічно-чиновницький (поки що «буржуазією» себе ніхто не бажає називати і визнавати), тобто багаті і дуже багаті. Очевидно, що це і є реальні власники. Хто вони? Скільки їх? Це поки що науці невідомо. Ми їх практично не знаємо. Дослідження багатіїв майже недоступне соціологам. А тих, хто доступний для дослідження (вони називають себе «високозабезпеченими»), не більше 0,5 % населення. І це за вельми низької вибагливості українців.

Багатіїв треба досліджувати. І робити це мають не тільки прокурори. Це передусім об'єкт вивчення для соціологів. І звичайно не наша провина, що багатіїв у суспільстві поки що явна меншість. Але треба дивитися у майбутнє! Тому наша наука має перетворитися із соціології бідних і бідності на соціологію багатих і багатства.

Ми звертаємося з цієї трибуни до М. Я. Азарова як керівника податкового відомства і держателя банку багатих людей (він про них знає більше, ніж ми всі разом): давайте спільно, не зволікаючи, почнемо досліджувати багатіїв. Нехай це буде закрите дослідження, без імен і адрес. Але воно надзвичайно потрібне для країни. Адже якщо наше

суспільство не позбудеться культу бідності, Україна ніколи не перетвориться на багату державу!

Внаслідок приватизації у нас склалася соціально-класова структура, характерна для країн, що розвиваються. І соціологічні, і економічні дослідження свідчать, що у найближчі 10 років (а я думаю, що й всі 20) середнього класу у нас не буде, хоча він дуже потрібен як опора соціальних перетворень. Реально ж маємо колосальний розрив між бідними і багатими, який буквально детонує. Це об'єктивно породжує соціальну напруженість у суспільстві. Соціологія фіксує це досить точно.

У лютому 2001 р. майже 60 % населення оцінили політичну обстановку в країні як напружену, а ще 22 % — як вибухонебезпечну. При цьому 50 % населення вже не один рік стабільно вважають, що терпіти наше жебрацьке становище неможливо, але продовжують терпіти. Це гідний подиву феномен!

Знати настрої у суспільстві та його больові точки вкрай важливо. Багаторічний досвід національного соціологічного моніторингу дає необхідний емпіричний матеріал для аналізу. Ми сподіваємося, що найближчим часом Президент України підпише вже підготовлений Указ «Про підтримку соціологічної науки в Україні». Це зробить соціологічний моніторинг стабільним і обов'язковим в управлінні суспільством, а саме управління — здатним передбачати ситуацію.

Як свідчить опитування, сьогодні 90 % населення не лякає ні можливість повернення до часів застою, ні навіть розпад України на окремі держави. Людей лякають безробіття, зростання цін, голод і злочинність. У лютому до цього додався ще й «холод у квартирі». Домінантою масової свідомості став негативізм. Повністю задоволені своїм життям в Україні лише 2 % населення. Впевнених, що ситуація в країні поліпшуватиметься, менше 10 %.

Причому невдоволення охопило не лише людей, а й владу: Президент, парламент, уряд — усі майже постійно не задоволені один одним. Недовіра стала тотальною: 90 % населення не мають повної довіри до влади, друзів, сусідів, колег по роботі, міліції, навіть до профспілок. Люди довіряють лише собі (і то не 100 %), родині і родичам. Богу повністю довіряють лише 50 %. Ну, а телебаченню, радіо, газетам — 4,2 %. Тим часом статистика свідчить: невдоволені і працюють гірше, і живуть менше.

Певна річ, без піднесення матеріального виробництва, або, як зараз кажуть, «реальної економіки», негативізм свідомості не здолати. Але, як показує аналіз, ключ до економічного зростання нині — у соціально-політичних і соціально-психологічних чинниках. Про це дедалі частіше говорять і наші економісти. Доки в країні пануватиме принцип «кожному — своє», а не «одна країна — одна доля», ситуація на краще не зміниться. Кілька разів народ ошукати неможливо.

Що у цій ситуації робити вченим? Передусім соціогуманітаріям, суспільствознавцям слід врахувати історичний досвід і не допускати перетворення науки на ідеологію тієї чи іншої партії, в тому числі і правлячої. Наука не повинна бути зброєю в чийсь руках — чи то робітничого класу, чи то класу буржуазії. А дослідникам не можна перетворюватися на ідеологів і політиків. Якщо ж вони такими стають (скажімо, за дуже великі гроші), тоді треба йти з науки.

Серйозна проблема пов'язана з тим, що НАН України не може не бачити загрози своїй власності, ще не пограбованому майну. Правда, згідно із Законом воно навіки передано

Академії, а виключне право користування, володіння і розпорядження цим майном (а це і є повна власність у юридичному розумінні) належить Президії НАНУ.

Право на власність Академії свято визнавалось завжди і всіма — Скоропадським, Петлюрою, комуністичними лідерами... Виняток — Денікін. Але він і півроку не втримався при владі!

Нині на власність Академії фактично поширюються закони і постанови уряду, які стосуються державної власності. А це різні форми власності.

Запропонований проект Статуту передбачає можливість передачі академічної власності і до Фонду держмайна. Думаю, що в Статуті Академії треба чітко записати: «Власність НАН з виключним правом володіння і розпорядження цією власністю Президією НАН», як це було всі 80 років існування Академії і як це записано у чинному законодавстві. Необхідно добитися повного виконання всіх без винятку положень, букви і духу Указу Президента України від 10 березня 2000 р. «Про державну підтримку Національної академії наук». Цей Указ дає нам можливість (якщо ми не будемо занадто скромними) вирішити багато питань, у тому числі пов'язаних з оподаткуванням, звітністю, плануванням тощо.

Звичайно, заважає науці і дріб'язкова планова опіка Казначейства, яке розписує і контролює мізерні кошти за десятками кодів. Усім давно відомо, що жодні примусові заходи не здатні підвищити ефективність науки. Неможливо змусити людину думати. Слід просто створити сприятливі умови для роботи і, як мінімум, — не заважати!

Дослідження інституційної структури суспільства показує, що одним з небагатьох незруйнованих у ході реформ інститутів суспільства залишається НАН України. Витримавши всі випробування, вона підтвердила, що є найефективнішою формою організації науки, адекватною (я підкреслюю — адекватною) нашим національним традиціям. Академія наук виконує нині в Україні і важливі соціальні функції. Передусім вона є моральним авторитетом нації, інтегратором і цивілізаційним представником суспільства. Крім того, НАН України виступає і як діюча соціальна модель демократичного управління найскладнішою спільнотою людей. Адже тут фактично маємо аналог президентсько-парламентської форми управління. Але в Академії ця форма в основному безконфліктна і успішно працює. Цей досвід міг би бути дуже корисним. Тому, дещо перефразуючи один відомий класичний вислів, можемо констатувати: доки живе і працює Національна академія наук, зберегти світовий рівень української науки і незалежність держави ще можливо. Без НАН ні про вітчизняну науку, ні про незалежність України не може бути й мови.